

Människoapor – våra närmaste

GRÄNSVARELSER

270 sidor.

Författare: Nils Uddenberg.

Förlag: Natur & Kultur; 2009.

ISBN: 978-91-27-11776-1.

Under en post-doc-vistelse i USA på 90-talet mötte jag ett forskarlag som experimenterade på apor. Beslutet att inte delta i experimenten var rent intuitivt och man kan så här efteråt filosofera över hur jag som ung forskare utan någon djupare reflektion fann den etiska gränsdragningen så självklar. Dessa apor var inga söta små Enzo, utan aggressiva apor som bet om de kom åt och då kunde sprida hepatit. Det gick ett rykte om att en apa haft ihjäl en annan apa i en intelligande bur. De tyckte dock om och blev lugna av att se på TV, men inte på naturprogram från djungeln som man kunde tro, utan de iakttog med intresse diverse pratshower och föredrog »Ricki Lake Show«. Vi drog lite på smilbanden och tyckte att det var program på en mental nivå passande för en apa då det var vår uppfattning att det inte var USA:s begåvningsreserv som företrädesvis medverkade i programmen.

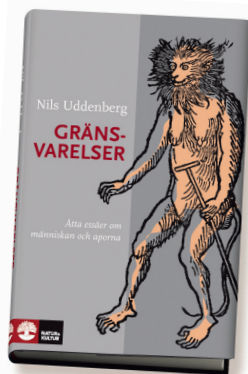
Denna lite respektlösa inställning till aporna (eller till Ricki Lake) visar på hur vi identifierade dem med människor som tittar på TV.

»Gränsvarelser« är namnet på Nils Uddenbergs mycket intresseväckande bok om vår syn på apan och hur den väcker vårt engagemang just på grund av att den är så människolik. Med fokus på människoaporna beskriver han i åtta essäer, med olika teman, människans relation till dessa djur genom historien. Nils Uddenberg är docent i psykiatri och i empirisk livsåskådningsforskning, professor och dessutom författare till ett flertal böcker, bland annat det Augustprisvinnande verket »Idéer om livet«, som avhandlar biologins vetenskapshistoria.

I faraonernas Egypten samt i flera asiatiska kulturer ansågs apan vara helig eller till och med gudalik, till skillnad från synen i de europeiska antika kulturerna och i kristendomen där man

Foto: Scampix

såg på apan med avsky som djävulens avbild. Den europeiska traditionen spädades på under den viktoriaanska eran med fantasier om människolika varelser med primitivt djuriskt beteende utan några gentlemannadrag och med avsaknad av överjag och själ. Apan fick symbolisera det oönskade kroppsliga hos människan. Ännu in i våra dagar är »apa« ett skällsord, vilket vi nyligen påmint om. Efter att ha läst Uddenbergs bok kan man omvärdera detta epitet och snarare se det som en komplimang!

Det slår mig att två människor med stort utanförskap, en fiktiv och en verklig, har haft en apa som nära vän: Pippi Långstrump och Michael Jackson. Uddenberg ger i analogi med detta ett exempel på en autistisk person som sökt sig till apor och där kunnat känna samhörighet.

De tidiga rapporter som nådde Europa om människoapor kom från upptäcktsresande och var sällan förstahandsuppgifter utan återberättade skrönor om stora håriga skogsmänniskor som rövade bort kvinnor och dödade hämningslöst. Vetenskapsmännen var hänvisade till dessa fantasifulla berättelser och Carl von Linné gjorde tappra försök att systematisera människoaporna utifrån nedtecknade skeppshistorier om diverse monster. Inte

förrän i mitten på 1800-talet blev människoaporna kända i vetenskaplig bemärkelse.

Med utvecklingsläran kom insikten att människoaporna är våra närmaste släktingar och genetiska undersökningar visar att vi står närmare människoaporna genetiskt än vad dessa står övriga primater. Människoaporna är länken till vårt ursprung och vår utvecklingshistoria.

De stora människoaporna har studerats i sin naturliga miljö alltsedan 60-talet och med ökad kunskap har också allmänhetens respekt för dessa enastående djur ökat. Man har funnit stora likheter i apornas och människornas sociala liv och apornas intelligens har uppvärderats. Egenskap efter egenskap som tidigare ansågs vara unik för människan har visat sig finnas även hos apan, inte minst egenskaper som vi betecknar som positiva och högtstående såsom logiskt tänkande, samarbetsförmåga, vänskap och inlevelseförmåga. Sannerligen är de gränsvarelser! Det blir svårt att definiera vad som är specifikt mänskligt när gränserna löses upp mellan den håriga och den nakna apan. Det finns seriösa filosofer och primatologer som vill tilldela människoaporna mänskliga rättigheter. Det har visat sig att vissa apor (med mycket varierande resultat) har kunnat tillgodogöra sig ett sätt att kommunicera med människor genom teckenspråk och genom symboler.

Uddenberg diskuterar apans kommu-

Nils Uddenberg

nikation och frågar sig huruvida man kan betrakta den som ett språk. Det visar sig bero på hur man definierar begreppet språk. Likaså finns det apor som kallas konstnärer och vars konst säljs på auktioner för stora belopp. Här för Uddenberg också en intressant diskussion om huruvida apornas verk kan betraktas som konst eller inte.

De personer som studerat apor har levt nära in på dessa och haft en relation till dem och man får då betrakta objektiviteten som tveksam. Tolkningen av forskningsresultaten beror också på den enskildes syn på människans särart; en del vill påpeka skillnaden mellan oss och aporna och andra vill påpeka likheterna. Uddenberg för intressanta och väl underbyggda resonemang kring apans biologi, etologi och framför allt en idéhistorisk exposé över vår syn på och vår relation till apan. Det intressanta blir hur just fokuseringen på apan blottlägger synen på oss själva och klarlägger vår egen identitet som människor.

Källmaterialet till boken är omfattande, språket flyter och det finns inga otidsenliga eller kontroversiella begrepp eller uttryck att kritisera. Förlegade benämningar på icke-europeiska folkgrupper som citeras ur äldre källor omges klädsamt av citationstecken. Både manliga och kvinnliga primatologers forskning framhävs i boken. Jag har helt enkelt bara positiv kritik att dela ut och vill varmt rekommendera boken till kolleger med intresse för människan, vår kulturhistoria och biologi.

När bergsgorillornas otillgängliga hemvister började utforskas för 150 år sedan fanns ca 10 000 individer. Nu finns endast några hundra. Gorillan väcker i dag vår starkaste sympati. Från att ha symboliserat en mordisk skräckvarelse à la King Kong ser vi numera på gorillan som den fredliga och sociala växtätare den är. Jorden skulle vara enormt mycket fattigare utan denna och de andra människoaporna vilka kan hjälpa oss att berätta vår biologiska historia.

Karin Stenfeldt
specialistläkare
ÖNH-kliniken,
Universitetssjukhuset MAS, Malmö

Har anställda rätt till styrfria zoner?

INSTITUTIONELL TRANSFORMATION I SVENSK SJUKVÅRD

230 sidor.

Författare: Hans Hasselblad, Eva Bejerot, Rolf Å Gustafsson.

Förlag: Academia Adacta; 2009.

ISBN: 978-91-89-30019-4.

Detta är ännu en bok där de senaste två decenniernas förändring av hälso- och sjukvårdens styrning granskas av forskare utanför vården. Författarna har samtliga en bakgrund på det nu nedlagda Arbetslivsinstitutet (ALI). Detta kan vara viktigt för läsaren att ha i minnet för att förstå boken. Utgångspunkt har bland annat varit den anställdes möjligheter att ge sitt arbete mening och att formulera mål som inte nödvändigtvis sammanfaller med huvudmannens. Man uttrycker till och med en varning beträffande den anställdes rätt till zoner fredade från styrning.

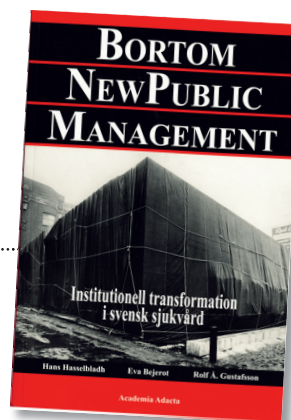
Boken belyser framväxten av den nya styrningen – New public management (NPM) – i ett historiskt perspektiv och ger en beskrivning av forskningen om NPM. Införandet av kundorienterad verksamhetsstyrning (TQM) i ett landsting beskrivs.

Statens/Socialstyrelsens roll i utvecklingen av styrningen beskrivs och författarna menar att ett tidigare professionellt system över tid utvecklas till en del i statens styrning av hälso- och sjukvården. Denna förskjutning sker till exempel genom införande av kvalitetsregister.

Författarna pekar också på ett ökande fokus på service.

En utblick från landstingsvärlden görs i en enkätstudie riktade till politiker och personal i äldreomsorgen, där frågan om politikernas reträtt från sitt operativa ansvar påverkar den ömsesidiga tilliten visavi personalen. I boken diskuteras också den kritik som stegvis växer fram och de farhågor som den beskrivna utvecklingen ger inför framtiden. Boken belyser vidare problemen inom vården med avsaknaden av klara och entydiga målsättningar.

Jag tycker att boken har ett värde genom att den adderar ytterligare kunskap om ledningsprocesserna i vården. Ledningen av hälso- och sjukvården är ett av våra viktigaste politikområden.

Det gör det än mer angeläget att forskning och empirisk analys bedrivs även inom detta område.

Mot bakgrund av hur vården med NPM i allt större grad styrs till att tillgodose efterfrågan hade jag gärna sett en tydligare belysning av värdet av NPM för patientgrupper med stora behov och med svag röst, till exempel funktionsnedsatta, missbrukare etc.

Som läkare efterlyser jag mer forskning om styrningens betydelse för vårdprocessernas utförande och resultat. Blir vården effektivare med NPM, frigörs resurser eller finns andra mätbara effekter som särskiljer den nya styrningen från den gamla? En utmaning för vården är att kunna visa på tydliga mål och att rapportera utfall. En förutsättning för detta är att ledningen har ett eget processkunnande. I svensk hälso- och sjukvård har detta inte alltid varit fallet.

Hälso- och sjukvård är en kunskapsbaserad verksamhet. I det perspektivet förefaller det naturligt att värdera ledningen av verksamheten med avseende på vilken egen kunskap man har eller knyter till sig om de processer man är satt att leda. Kanske är detta viktigare än den struktur man valt att leda verksamheten i. Det som betyder något för verksamheten är kanske inte om verksamheten arbetar i en NPM-modell eller inte, utan i vilken utsträckning ledningen besitter kunskap om verksamheten som ska ledas.

Alla med lite längre erfarenhet av arbete i vården är nog beredda att instämma i att vården effektiviserats under senare år. Frågan är dock till vilken grad detta ska tillskrivas ledningarnas insatser eller andra företeelser inom vården, till exempel teknologisk utveckling som införandet av tithålskirurgi, nya läkemedel etc. Administrativa nyordningar har kanske ibland inte främjat utan till och med motverkat effektivisering, till exempel genom ekonomiska incitament som inte sammanfaller med verksamhetens medicinska mål, ökade transaktionskostnader etc.

Bo Jordin
primärvårdsråd,
Socialstyrelsen